

Літаратура

1. Давыдава, Г. М. Беларуская мова : электронны вучэбна-метадычны комплекс для слухачоў факультэта даўніверсітэцкай адукацыі БДУ / Г. М. Давыдава ; БДУ, Фак. даўніверсітэцкай адукацыі, Каф. даўніверсітэцкай падрыхтоўкі. – Мінск : БДУ, 2018. – 159 с. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/206222>. – Дата доступу : 16.06.2019.
2. Методыка выкладання беларускай мовы / М. Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М. Г. Яленскага. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
3. Протчанка, В. У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове. – Мінск : НІА, 2001. – 212 с.
4. Уважліва стаўцеся да роднага слова // Настаўніцкая газета. – 15 лістапада 2018 г. – С. 10–12 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://riks.by/ru/publications/28.11.2018.pdf>. – Дата доступу : 03.06.2019.
5. Яленскі, М. Г. Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка / М. Г. Яленскі. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2005. – 224 с.

К. В. Жартун

*магістрант кафедры беларускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З САМАТЫЧНЫМ КАМПАНЕНТАМ І ІХ ПЕРАКЛАД НА РУСКУЮ МОВУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ РАМАНА У. КАРАТКЕВІЧА «ЧОРНЫ ЗАМАК АЛЬШАНСКІ»)

У рамках сучаснай лінгвістычнай навукі ўсё больш актуальным становіцца вывучэнне фразеалагічнага складу мовы з арыентацыяй на асобныя фразеакампаненты рознай тэматыкі, паколькі фразеалагізмы, якія ўтрымліваюць пэўныя лёгка вычляняльныя тэматычныя адзінкі, маюць найбольш выразныя нацыянальна-культурныя канатацыі.

Першачарговым аб'ектам аналізу пры гэтым становяцца фразеалагізмы з саматычным складнікам, адметнай асаблівасцю якіх лічыцца іх здольнасць перадаць праяўленне духоўнага і матэрыяльнага жыцця з дапамогай слоў, што абазначаюць фізічныя і матэрыяльныя

працэсы, уласцівасці, стан, успрымальныя зрокам, слыхам. Увага да саматызмаў матывуецца тым, што самаасэнсаванне чалавека пачынаецца з уражанняў, якія ён атрымлівае праз органы пачуццяў і часткі чалавечага цела. У выніку вывучэнне саматызмаў знаходзіцца непасрэдна ў рэчышчы надзвычай актуальнага ў сучаснай лінгвістыцы антрапацэнтрычнага напрамку навуковых даследаванняў.

У беларускім мовазнаўстве вывучэнне фразеалагізмаў паводле тэматычнага аб'яднання кампанентаў толькі набірае сілу. Аднапаведна запатрабаваным становіцца папайненне факталагічнай і аналітычнай базы ў гэтай навуковай сферы, што сталася падставай пры выбары тэмы нашага даследавання, прысвечанага вывучэнню асаблівасцей функцыянавання фразеалагізмаў з рознымі саматычнымі кампанентамі ў мастацкім кантэксце, а таксама спецыфіцы іх перакладу на блізкароднасную рускую мову.

Крыніцай фактычнага матэрыялу паслужыў раман У. Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» (для прыкладаў у круглых дужках падаецца нумар старонкі па выданні [4]). З прааналізаванага тэксту намі былі вылучаны 108 фразеаадзінак з наступнымі саматызмамі ў якасці складовай часткі (далей – СФА): *бок, вочы, вушы, галава, душа, зубы, калені, косці, мазгі, ногі, нос, пальцы, плечы, пяты, розум, рот, рука, скура, сэрца, твар, шыя, язык*.

Зафіксаваныя фразеалагізмы характарызуюцца рознай прадуктыўнасцю саматычнага кампанента. Саматызмы паводле ступені фразеалагічнай актыўнасці дзеляцца на **высокапрадуктыўныя, малапрадуктыўныя** і на **фразеалагічна пасіўныя адзінкі**.

Прадуктыўнасць саматызма вызначалася намі наступным чынам: высокапрадуктыўным саматызмам кампанент лічыўся ў тым выпадку, калі частотнасць яго ўжывання складала не менш за 10 % сярод зафіксаваных СФА. Гэта значыць, калі саматызм у складзе ФА ўжываўся больш за 10 разоў, ён адносіўся да высокапрадуктыўных, менш за 10 – да малапрадуктыўных. Саматызмы, якія сустрэліся ў складзе фразеалагізмаў у адзінкавых выпадках (1–2 разы), склалі групу фразеалагічна пасіўных.

Высокапрадуктыўныя – гэта фразеалагічныя адзінкі з найбольш ужывальнымі саматычнымі кампанентамі. Да іх адносяцца:

Саматызм *вочы* адзначаны 18 разоў: *замазаць вочы* («А ў іх багацця дзядзькавага, казачнага, не засталася, каб хаця раскошаю заторкнуць раты, замазаць вочы», с. 229); *з'ядаць на вачах* («І яшчэ снег падаў два разы, ён кожны раз чаргаваўся з дажджом, які з'ядаў яго на вачах», с. 247); *кідання*

ў *вочы* («Убачылі, што вялікія [карціны], у вочы кідаюцца ну і ўзялі», с. 261); «І яшчэ адзін [чалавек] кінуўся мне ў вочы», с. 313); *знікнуць з вачэй* («Матацыкл затрашчаў і вокамгненна знік з маіх вачэй», с. 308); *гараць вочы* («А вочы загарэліся», с. 337); *адвесці вочы* («Высоцкі адвёў вочы, таксама расхваляваны», с. 343); *на свае вочы* («<...> яшчэ ноччу я бачыў на свае вочы», с. 356); *глядзець у вочы* («Я не мог больш глядзець у вочы гэтым людзям і ўзмаліўся перад Лыганоўскім аб літасці», с. 428; «<...> абрыдліва п'яны на клумбе з яго ўлюбёнымі ружамі: і ў самога паўсюль стрэмкі, і чалавеку хаця ў вочы не глядзі», с. 535); *свежым вокам* («Можа, свежым вокам нешта і заўважу», с. 423); *абводзіць вачыма* («Лекар паціснуў плячыма, памаўчаў пару хвілін і, абводзячы нас вачыма, пачаў гаварыць», с. 463); *глядзець праўдзе ў вочы* («Што ж, – сказала яна, – будзем глядзець праўдзе ў вочы», с. 478); «Не, трэба глядзець праўдзе ў вочы», с. 485); *не спускаць вачэй* («<...> дагэтуль я чуў пра такое толькі ў казках, а бачыў толькі ў кіно, я не спускаў вачэй з вертыкальнай лініі ў сцяне», с. 488); *закруціліся ў вачах агні* («Агні закруціліся ў маіх вачах», с. 508); *біць у вочы* («<...> ад дыска дзыгара клалася проста мне на цела і аблічча, біла ў вочы жарало, сноп рэзкага, яскрава-блакітнага святла», с. 515); *глядзець у чатыры вочы* («– Глядзіце за мной, хлопцы, у чатыры вочы», с. 558).

Саматызм *галава* сустракаецца ў творы ў складзе фразеалагізмаў 17 разоў: *на злом галавы* («Сходы былі крутыя, як на злом галавы», с. 516); *стукнуць у галаву* («І толькі тут мне стукнула ў галаву», с. 493; «Чаму мне стукнула ў галаву спытацца пра гэта?», с. 346; «І не стукнула ў мякінную тваю галаву, чаму “дымам”?» с. 311); *цюкнуць у галаву* («Мы падыходзілі да замкавай брамы, і тут мне цюкнула ў галаву», с. 384; «І нікому ў галаву не цюкнула, – сказаў я <...>», с. 339); *хапацца за галаву* («Ну, а пасля пайшло такое, што я за галаву хапіўся <...>», с. 435); *лезці ў галаву* («А слухай, што мне ў галаву запала», с. 381; «У галаву не лезе, што б гэта магло быць», с. 247); *скруціць галаву* («Тут хутчэй галаву скруціш», с. 374); *прыходзіць у галаву* («Ведаеце, што мне прыйшло ў галаву?», с. 362); *выскачыць з галавы* («Выскачыла мне з галавы тая назва», с. 267); *падымаць галаву* («Тут ён досыць ганарліва ўпершыню за час размовы ўскінуў галаву», с. 539); *стукнуць у галаву* («Раптам пэўная думка стукнула мне ў галаву», с. 209); *звесіць галаву* («<...> Мы селі проста на пліты і, шчыра кажучы, палі духам настолькі, што звесілі галовы», с. 484); *налажыць галавою* («Ратаваць справу, за якую налажыла галавою столькі

людзей», с. 503); *нібы ў вір галавой* («Надалей зведай усё, перш чым кідацца, нібы ў вір галавой», с. 241).

Вылучаюцца фразеалагізмы, якія маюць адначасова ў сваім складзе два саматызмы: *з галавы да ног (пятак)* («<...> Такія сарвігаловы, што ўвесь замак з галавы да пятак аблазілі», с. 328); «Ён быў мокры з ног да галавы і ледзь вязаў лыка», с. 333).

Саматызм *рукі* зафіксаваны 12 разоў: *узяць голымі рукамі* («І ў гэтым сэнсе адчуў сябе крыху раскутым: паспрабуйце вазьміце вы мяне, не зусім нармальнага, голымі рукамі», с. 463); «<...> Балота, хай сабе і неглыбокае, хай па калена ці па пояс – не ўцячэш, голымі рукамі возьмуць», с. 414); *узяць сябе ў рукі* («І раптам ён на хвіліну зусім нечакана ўзбеляніўся, хаця вельмі хутка ўзяў сябе ў рукі», с. 383); *на ўсе рукі* («Я ж вам казаў: майстра на ўсе рукі», с. 370); *ламаць рукі* («Марыя Сямёнаўна, поўная, добрая, сінявокая, была ўся ў слязах і ламала рукі», с. 331); *махнуць рукой* («Альшанскі, відаць, хацеў быў вылаяцца, але махнуў рукой», с. 319; «Склеіваюць вакол яго дзве палавінкі, – сказаў я, махнуў рукой і паплёўся наверх», с. 296); *апусціць рукі* («<...> і я заўважыў, як нібы звялі, апусцілі рукі і адсунуліся», с. 317); *сцерці рукі* («Жонка рукі на рабоце сцерла», с. 302); *аддаць у рукі* («Такую святую Барбару ўпусціць, аддаць у рукі гэтаму гандляру ад калекцыянерства», с. 204); *прыбраць да рук* («– Магчыма, ведаў аб казне змоўшчыкаў і прыбраў яе да рук», с. 226); *лізаць рукі* («А я ж во сваім дзяўчатам аж рукі ліжу, калі чагосьці рабіць не хочацца», с. 351).

Найбольш ужывальным сярод высокапрадуктыўных саматызмаў з'яўляецца кампанент *вочы*.

Малапрадуктыўныя – менш ужывальныя саматычныя кампаненты. Да іх адносяцца наступныя адзінкі.

Саматызм з кампанентам *языку*жыты 9 разоў: *трымаць язык за зубамі* («Бываюць такія рэчы, што трэба трымаць язык за зубамі», с. 430); *язык без костак* («Язык без костак, а палітыку тады – і, на жаль, не толькі тады – шукалі ва ўсім», с. 441); *прыціснуць язык* («Прыціснуць табе калісьці твой доўгі язык, – буркнуў Грыбок», с. 349); *наступаць на язык* («Нават наступаючы дурню на язык», с. 430); *віляць (мянціць, шоргаць) языком(языкамі)* («Не верыце, думаеце, языком віляю», с. 435); «Ішлі, мянцілі языкамі пра тое-сёе», с. 329); «Людзі дарма шоргаць языкамі не будуць, і дыму без агню не бывае», с. 322); *праглынуць язык* («Ганчаронак, кажуць, трымаўся, язык праглынуўшы», с. 320); *распусціць язык* («Я, бо,

шукаючы чалавечага голасу, ценю спагады ў ім, непатрэбна распусціў язык», с. 291).

Саматызм з кампанентам **зубы** ўжыты 8 разоў: *ані ў зуб нагою* («А сама ані ў сцэне, ані ў Кафцы ані ў зуб нагою», с. 207); *трымацца зубамі* («Адну ён прадасць, але за другую зубамі будзе трымацца, глоткі грызці за свае скойцы», с. 363); *праз зубы* («— Каб улады побач не было — кішкі матляў бы, — раптам праз зубы працадзіў ксёндз», с. 371); *скрыгатаць зубамі* («Я заскрыгатаў зубамі», с. 394); «Веру, што ён зараз недзе там скрыгоча зубамі», с. 523); *з’есці зубы* («Вось і з’еў зубы», с. 352); *выскаляць зубы* («Я выскаляў зубы і хрыпеў», с. 507); *сцяўшы зубы* («І таксама не без вашай віны, — сцяўшы зубы, кінуў я», с. 552).

Саматызм **ногі** выкарыстоўваецца ў складзе ФА 7 разоў: *нясуць ногі* («Адна Сташка стаяла наводдаль і не глядзела ў мой бок нават тады, калі мае ногі самі панеслі мяне», с. 529); «Ногі самі неслі мяне па схіле», с. 498); *(па)цягнуцца нага за нагу* («Астатнія, без вялікай ахвоты нага за нагу пацягнуліся за мной», с. 381); *цягнуць ногі* («Ішоў, цягнучы ногі і гледзячы ў нікуды», с. 393); *падсекчы ногі* («Хістаючыся, я выбраўся наверх, адышоў як мага далей і сеў на траву, нібы мне падсеклі ногі», с. 518); *дагары нагамі* («Усё, словам, пайшло дагары нагамі ў гэтым лепшым са светаў», с. 417); «— Што ж, — сказаў Клепча, — усю Беларусь дагары нагамі перакуліш?», с. 257).

ФА з саматызмам **вушы** сустракаецца 5 разоў: *папухлі вушы* («Папрасіў дазволу закурыць, бо “аж вушы ў мяне ад жадання папухлі”, раскрыў пачак», с. 266); *аб’ядаць вушы* («А тут яшчэ два Іванавічы, што яму на гэтым краязнаўстве даўно вушы аб’елі», с. 503); *па вушы наесціся* («А я гэтымі складанасцямі па вушы наеўся», с. 343); *надраць вушы* («— Ой, вушы надзяру», с. 351); *даць у вуха* («А нехта калі, часам, і ў вуха дасць, то й тое лягчэй», с. 357).

ФА з саматызмам **душа** таксама зафіксаваны 5 разоў: *баліць (ломіць) душа* («Чаму ж зараз так ломіць душа?», с. 298); *крануць душу* («Падазрэнне — нядобрая рэч, але тут яно зноў кранула маю душу», с. 360); *губіць душу* («І хто пазбаўляе яе гэтага, той губіць навіекі тую душу», с. 519); *чарнільная душа* («Ты, чарнільная твая душа!», с. 314); *да глыбіні душы* («І я шкадаваў, што такі цудоўны ўзор роду чалавечага прападае, але й да глыбіні душы шкадаваў яго і разумеў», с. 294).

ФА з саматызмам **розум (глузд)** падаюцца 4 разы: *зводзіць з розуму* («Гэта апраўдае мяне ў адным: што я ледзь не звёў з розуму Антона», с. 556); *з’ехаць з розуму (глузду)* («Можа, сапраўды, з розуму з’ехаў

чалавек», с. 375; «Тут тады такое чынілася, што і самы здаровы чалавек з'ехаў бы з глузду», с. 375; «Жонка пасля ледзь з глузду не з'ехала: адкуль выпіўшы?», с. 210).

ФА з саматызмам *сэрца* аўтар рэалізаваў 3 разы: *сціскаецца сэрца* («І тады прадчуванне нейкай вялізнай бяды, нават упэўненасць у ёй, сціснула маё сэрца», с. 253); *закрадаецца ў сэрца* («І закрадаецца ў сэрца сум, што табе гэтага ўжо зусім не хочацца <...>», с. 322); *упала сэрца* («<...> як пачуўся званок у дзверы, і сэрца маё зноў упала ад неверагоднай раптоўнай надзеі», с. 260).

ФА з саматызмам *нос* выступае 3 разы: *сунуць нос* («Ясна, рабіць мала чаго трэба, то суне нос, дзе іншым няміла», с. 383); *не казаць носа* («З'явілася, пасля таго як два месяцы носа не казалі, і я ўжо думаў, што не зойдзе ніколі», с. 234); *пад нос* («Я памурлыкаў гэта сабе пад нос, але яна пачула, пакасілася на мяне», с. 472).

Сярод малапрадуктыўных найбольш ужывальнымі з'яўляюцца саматызмы *язык* і *зубы*.

Пасіўныя – гэта фразеалагічныя кампаненты, якія ўжываюцца вельмі рэдка, літаральна ў адзінкавых выпадках. Да іх адносяцца:

ФА з саматызмам *пальцы* ўжыты 2 разы: *мачаць пальцы* («Я не мачаў у гэта пальцаў», с. 540); «А ты, Высоцкі, ці не мачаў ты пальцаў у кроў павешаных у Кладна?», с. 506).

ФА з саматызмам *косці* адзначаны 2 разы: *косці параць зямлю* («Можа, косці іхнія даўно зямлю параць, сведкаў гэтых, якія дамаўляліся, ведалі аб ім», с. 424); *мыць костачкі* («Мылі, мылі костачкі інжынерам чалавечых душ <...>», с. 373).

Адзінкавыя фіксацыі ў складзе фразеалагізмаў маюць такія кампаненты як *бакі* («Ну, давядзецца ўзяць за бакі Альшанскага, цяперашняга, вядома, што ён такое паскудства тут развёў», с. 514); *калені* («Я не люблю, але пасля сённяшняга ў мяне ад хвалявання і палёгкі аж калені дрыжаць», с. 319); *мазгі* («Варушы мазгамі», с. 277); *плечы* («Мне па плячы было большае, і я ім няважна распарадзіўся», с. 555); *пяты* («Баюся не таго, што за мною па пятах ідзе паліцыя», с. 437); *рот* («<...> Яшчэ старажытная мова гучала, гучала на поўны рот й ва ўрадзе, і ў судзе», с. 270); *скура* («Я скураю адчуваў гэта», с. 284); *аблічча* («<...> некалькі юнакоў з ламамі ў поце аблічча працавалі, разбіваючы цямянку», с. 312); *шыя* («– Ганіце яго ў шыю, – махнуў я рукой», с. 296).

Фразеактыўнасць саматызмаў, як можна меркаваць, звязана найперш з семантычным аб'ёмам слова-саматызма па-за межамі фразеалогіі.

Фразеалагічна высокапрадуктыўныя фразеалагізмы, як правіла, мнагазначныя, напрыклад, лексема *галава* мае 6 значэнняў у пяцітомным «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы»; малапрадуктыўныя саматызмы – гэта лексемы з больш вузкім семантычным аб’ёмам (*нага* – 2 значэнні); а фразеалагічна пасіўныя нярэдка з’яўляюцца адназначнымі (*пята* – 1 значэнне).

Сярод ФА з саматычным кампанентам найбольш тыповымі з’яўляюцца наступныя семантыка-тэматычныя групы: спосаб дзеяння, стан і паводзіны чалавека.

Значэнне фразеавыразаў абазначана лексіка-семантычным патэнцыялам саматычнага кампанента: фразеалагізмы з кампанентам *вока* звязаны з паняццем зроку, з кампанентам *рука* абазначаюць працоўную дзейнасць чалавека і яе вынікі, валоданне чым-н., *галава* – характарызуюць разумовыя здольнасці чалавека, звязаны з працэсам мыслення, *сэрца* – псіхічны стан чалавека, *нага* – рух, *язык* – маўленне, *вушы* – слых.

Паказальна, што пры параўнанні складу і прадуктыўнасці саматызмаў у структуры фразеалагічных адзінак, зафіксаваных у абраным рамане У. Караткевіча, з аналагічным матэрыялам з твораў К. Крапівы (які быў сабраны і сістэматызаваны пры падрыхтоўцы даклада «Фразеалагізмы з саматычным кампанентам у драматургічных творах Кандрата Крапівы» на 74 навуковую канферэнцыю студэнтаў і аспірантаў БДУ, Мінск, 20 красавіка 2017 г.) выяўляецца высокая ступень падабенства названых характарыстык. У фразеалогіі К. Крапівы заўважаны прыкладна той жа набор саматызмаў (адсутнічаюць толькі саматызмы *косці*, *пяты*, *калені*, *плечы*, *мазгі*, але ў адрозненне ад твора У. Караткевіча фіксуюцца саматызмы *губа*, *нервы*, *спіна*, *далонь*) і падобнае ж размеркаванне па групам паводле прадуктыўнасці (толькі ў К. Крапівы найбольш высокапрадуктыўны саматызм *галава*, самы частотны з ліку малапрадуктыўных саматызм *душа*, у групу пасіўных саматызмаў уваходзяць адзінкі *бок*, *рот*, *розум*, *скура*, а ў У. Караткевіча да адпаведных груп адносяцца саматызмы *вочы* (высокапрадуктыўны), *язык* (малапрадуктыўны), *пальцы* і *косці* (пасіўныя). Такія супастаўляльныя даныя сведчаць пра дастаткова стабільнае становішча саматызмаў у беларускай фразеалогіі, пра сфарміраванасць і ўстойлівасць адпаведнай моўна-культурнай сферы.

Фразеалагізмы – адзін з найбольш складаных аб’ектаў перакладу. Пошук фразеалагічнай адпаведнасці мае на ўвазе не толькі перадачу літаральнага сэнсу адзінкі перакладу, але і яе эмацыянальна-экспрэсіўнай

афарбоўкі. Акрамя таго, фразеалагізмы – нацыянальна маркіраваныя адзінкі, і таму пры іх перакладзе трэба звяртаць увагу яшчэ і на адзнакі нацыянальнай моўнай спецыфікі. У цэлым пры перадачы фразеалагізма з адной мовы на іншую варта ўлічваць цэлы комплекс кампанентаў яго значэння: прадметны кампанент, закладзены ў аснову фразеавобраза, эмацыянальны, стылістычны і нацыянальна-этнічны. У апошні час набывае актуальнасць спосаб супастаўлення ўстойлівых спалучэнняў розных моў на аснове аналізу пэўных семантычных палёў. «Асобныя фразеалагізмы ў рамках тэматычных груп могуць утрымліваць узмоцненае ці паслабленае стрыжнявое значэнне, дадатковыя семы або мець дадатковую стылістычную нагрузку, што робіць такое супастаўленне карысным для тэорыі і практыкі перакладу фразеалогіі» [9, с. 84]. У сваім даследаванні паспрабуем правесці ацэнку спосабаў перадачы СФА ў перакладной версіі рамана У. Караткевіча [6]. Пры параўнанні арыгінальнага і перакладнога тэксту выяўлены наступныя спосабы перакладу СФА.

1. Пераклад спосабам падбору ФА агульных у беларускай і рускай мовах (згодна з данымі фразеалагічных слоўнікаў)

Да гэтай групы належаць тыя ФА, якія паралельна ёсць у рэестры беларускага і рускага фразеалагічнага слоўнікаў [2; 7; 8].

І толькі тут мне стукнула ў галаву. – И только тут мне стукнуло в голову.

Не, трэба глядзець праўдзе ў вочы. – Нет, надо смотреть правде в глаза.

Марыя Сямёнаўна, поўная, добрая, сінявокая, была ўся ў слязах і ламала рукі. – Мария Семёновна, полная, добрая, синеглазая, была вся в слезах и ломала руки.

Я, бо, шукаючы чалавечага голасу, ценю спагады ў ім, непатрэбна распусціў язык. – Я же потому, что ища человеческого голоса, сочувствия в нём или хотя бы тени сочувствия, непростительно выпустил язык.

Я заскрыгатаў зубамі. – Я заскрежетал зубами.

Усё, словам, пайшло дагары нагамі ў гэтым лепшым са светаў. – Словом, всё пошло вверх ногами в этом лучшем из миров.

І хто пазбаўляе яе гэтага, той губіць навакі тую душу. – И кто лишает её этого, тот губит навеки эту душу.

Гэта апраўдае мяне ў адным: што я ледзь не **звёў з розуму** Антона. — Это оправдывает меня в одном: что я чуть не **свёл с ума** Антона.

І **закрадаецца ў сэрца** сум, што табе гэтага ўжо зусім не хочацца <...>. — И в сердце **закрадывается** грусть, что тебе этого уже совсем не хочется <...>.

Ясна, рабіць мала чаго трэба, то **суне нос**, дзе іншым няміла. — Ясно, дел мало, вот и **суёт нос**, где другим немило.

Мылі, **мылі костачкі** інжынерам чалавечых душ <...>. — Мыли, **мыли косточки** инженерам человеческих душ <...>.

Ганіце яго ў шыю, — махнуў я рукой. — **Гоните его в шею**, — посоветовал я.

Мне **на плячы** было большае, і я ім няважна распарадзіўся. — Мне **по плечу** было большее, и я им неважно распорядился.

<...> некалькі юнакоў з ламамі ў **поце аблічча** працавалі, разбіваючы цамянку. — <...> несколько юношей с ломами трудились **в поте лица**, долбя цемент.

2. Пераклад спосабам літаральнай паслоўнай перадачы

У тым выпадку, калі перакладчык не знайшоў фразеалагізм-адпаведнік у рускай мове, можа ажыццяўляцца літаральны пераклад беларускіх фразеалагізмаў.

Можа, **свежым вокам** нешта і заўважу. — Может, **свежим глазом** что-то и угляжу.

Тут ён досыць ганарліва ўпершыню за час размовы ўскінуў галаву. — Тут он впервые за время разговора горделиво **вскинул голову**.

Магчыма, ведаў аб казне змоўшчыкаў і **прыбраў яе да рук**. — Возможно, знал о казне заговорщиков и **прибрал её к рукам**.

Не верыце, думаеце, **языком віляю**. — Не верите, думаете, **виляю языком?**

І таксама не без вашай віны, — **сцяўшы зубы**, кінуў я. — И тоже не без вашей вины, — **сжав зубы**, сказал я.

Хістаючыся, я выбраўся наверх, адышоў як мага далей і сеў на траву, нібы мне **падсеклі ногі**. — Качаясь, я выбрался наверх, отошёл, как мог, дальше и сел на траву, словно мне **подрубили ноги**.

А тут яшчэ два Іванавічы, што яму на гэтым краззнаўстве даўно **вушы аб'елі**. — А тут ещё два Ивановича, которые ему с этим своим краеведением давно в зубах **настряли** и **уши объели**.

Я **скураю адчуваў гэта**. — Я **кожей чувствовал это**.

3. Пераклад з мінімальнымі зменамі кампанентаў

Сустракаюцца ФА ў перакладзе, якія маюць мінімальныя лексічныя адрозненні.

Лекар паціснуў плячыма, памаўчаў пару хвілін і, абводзячы нас вачыма, пачаў гаварыць. – Врач пожал плечами, помолчал и, обведя нас взглядом, стал говорить.

Надалей звездай усё, перш чым кідацца, нібы ў вір галавой. – В дальнейшем, прежде чем кидаться башкой в омут, узнай обо всём.

Выскачыла мне з галавы тая назва. – Хоть ты зарежсь, вылетело у меня из головы название этого метода шифровки.

Чаму ж зараз так ломіць душа? – Почему же сейчас так болит душа?

<...> як пачуўся званок у дзверы, і сэрца маё зноў упала ад неверагоднай раптоўнай надзеі. – <...> как в дверь позвонили, и сердце моё снова сжалось от маловероятной, внезапной надежды.

<...> Яшчэ старажытная мова гучала, гучала на поўны рот і ва ўрадзе, і ў судзе. – <...> Ещё древний язык звучал, звучал в полный голос и в правительстве, и в суде.

Ёсць асобны выпадак у перакладзе, дзе існуе мінімальнае марфалагічнае адрозненне: *І тады прадчуванне нейкай вялізнай бяды, нават упэўненасць у ёй, сціснула маё сэрца. – И тогда предчувствие огромной беды, даже уверенность в ней сжали моё сердце.* У арыгінальным тэксце дзеяслоў *сціснула* ўжываецца ў адзіночным ліку, а ў перакладным тэкście дзеяслоў *сжали* – у множным ліку.

4. Пераклад нязвязаным словазлучэннем

Калі адсутнічаюць фразеалагізмы-адпаведнікі ў мове перакладу, то ў іх ролі выступаюць словы, словазлучэнні або сказы. У нашым выпадку пераклад быў пададзены сказамі:

Высоцкі адвёў вочы, таксама расхваляваны. – Высоцкий смотрел на меня слишком пристально.

Раптам пэўная думка стукнула мне ў галаву. – Вдруг меня осенило.

Ішлі, мянцілі языкамi пра тое-сёе. – Шли, болтали о том, о сём.

Папрасіў дазволу закурыць, бо «аж вушы ў мяне ад жадання папухлі», раскрыў пачак. – Попросил разрешения закурить, раскрыл пачку.

Можэ, сапраўды, з розуму з'ехаў чалавек. – Может, на самом деле рехнулся человек.

Я не мачаў у гэта пальцаў. – Я ни при чём!

Можжа, косці іхнія даўно зямлю параць, сведкаў гэтых, якія дамаўляліся, ведалі аб ім. – Может, их кости давно в земле лежат, свидетелей этих, которые знали о нём.

Такім чынам, пры перакладзе фразелагізмаў у прааналізаваным творы У. Караткевіча ў асноўным былі выкарыстаны спосабы перакладу ФА праз пошук эквівалентаў або найбольш блізкіх адпаведнікаў, якія можна прызнаць аптымальнымі, бо іх з дапамогай дасягаецца вобразная, эмацыянальная і стылістычная захаванасць фразеалагічнай аўтэнтыкі. Калькаванне таксама выглядае дапушчальным перакладчыцкім прыёмам з улікам генетычнай блізкасці моў перакладу. Нефразеалагічны пераклад і пераклад з семантыка-структурнымі трансфармацыямі для разгледжаных тэкстаў нехарактэрны. У цэлым рускамоўны пераклад мае свае асаблівасці толькі ў тых выпадках, дзе ў арыгінале ўжываюцца адметныя беларускія фразеалагізмы.

Заўважым, што апісаныя спосабы трансляцыі САФ з твора У. Караткевіча ў рускамоўны тэкст карэлююць з тымі, што прымяняюцца пры перакладзе на рускую мову твораў К. Крапівы [гл. 3, с. 41]. Хоць адзначаюцца і пэўныя адрозненні: у перакладным тэксце У. Караткевіча не сустракаецца выпадкаў перакладу САФ фразеалагізмамі-адпаведнікамі і варыянтнага перакладу. У перакладах К. Крапівы фразелагізмы могуць падлягаць мінімальным семантычным зменам, у У. Караткевіча – марфалагічным.

У цэлым параўнанне фразеалагічных сродкаў беларускай і рускай моў на матэрыяле перакладных САФ паказвае дастатковую ступень фразеалагічнай блізкасці. Гэта можа тлумачыцца ў першую чаргу генетычнай моўнай роднасцю, бо патэнцыяльна найбольш агульных фразеалагічных рыс можна чакаць менавіта ў блізкароднасных моў або моў аднаго саюзу [9, с. 86]. Сваю ролю адыгрывае таксама наяўнасць даўніх гістарычных кантактаў, адзінства геаграфічнай прасторы, пэўных ментальных схаджэнняў і інш. Але супастаўленне выяўляе і адрозныя фразеалагічныя рысы, абумоўленыя лінгвакультуралагічнай спецыфікай.

Літаратура

1. Бердник, С. К. Типология соответствий в близкородственных языках (на материале русской и белорусской идиоматики) / С. К. Бердник // Фразеологизм и его лексикографическая разработка : матер. IV Междунар. симпозиума в рамках заседания Междунар. комис. по пробл. славян. фразеологии при Междунар. ком. славистов / Сов.

ком. славистов, Белорусский ком. славистов ; [Ред.-сост. А. С. Аксамитов]. – Минск : Наука и техника, 1987. – С. 115–116.

2. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий [около 1500 фразеологизмов] / Отв. ред. д-р филол. наук В. Н. Телия. – М. : АСТ – ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.

3. Жартун, К. В. Спосабы перадачы фразеалагізмаў (на матэрыяле рускамоўных перакладаў драматургічных твораў К. Крапівы) / К. В. Жартун // Мова і літаратура : матэр. 74-й навук. канф. студ. і аспірант. філал. фак. БДУ, Мінск, 27 крас. 2017 г. / пад рэд. К. А. Тананушкі. – Мінск : РІВШ, 2017. – С. 41–44.

4. Караткевіч, У. Збор твораў : У 8 т. – Т. 7. Дзікае паляванне караля Стаха : Аповесць; Чорны замак Альшанскі : Раман / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 574 с.

5. Коновалова, Э. К. Особенности способов и приемов перевода фразеологизмов различных языковых культур / Э. К. Коновалова, Е. О. Григорян // Филология и лингвистика в современном обществе : матер. Междунар. науч. конф. (г. Москва, май 2012 г.). – М. : Ваш полиграфический партнер, 2012. – С. 109–113.

6. Короткевич, В. Чёрный замок Ольшанский : Роман; Дикая охота короля Стаха : Повесть / В. Короткевич; [авториз. пер. с белор. В. Щедриной]. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 527 с.

7. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. – Т. 1. А–Л [каля 3500 фразеалагізмаў] / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапед. імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.

8. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. – Т. 2. М–Я [каля 3500 фразеалагізмаў] / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапед. імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

9. Ядловский, Т. Перевод фразеологизмов в рамках семантического поля (на материале русского и чешского языков) / Т. Ядловский // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. – Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2006. – № 1. – С. 84–88.